

Результати контрольних робіт показали, що курсанти, які добре знають матеріал з кожної теми занять, мають сформовані вміння творчої пізнавальної самостійності. Діапазон знань, дій, відносин ми оцінювали на рівні міждисциплінарних зв'язків. При цьому курсанти експериментальної й контрольної груп виконували різноманітні творчі роботи в рамках обраної спрямованості. Таким чином, отримані результати дозволяють експериментальну методика розвитку творчої пізнавальної самостійності вважати ефективною, що підтверджує висунуту гіпотезу. Результати експериментального навчання свідчать, що в курсантів сформувалася стійка позитивна мотивація до навчально-пізнавальної діяльності й достатній досвід самостійної творчої діяльності. Експериментальна методика, яка базується на взаємодоповнювальних і коригувальних технологіях, що включають традиційні й нетрадиційні методи, дозволила трансформувати навчальні вміння у професійно значущі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ігнатович О.М. Психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 2004. — 188 с.
2. Кичук Н.В. От творчества учителя к творчеству ученика. — Измаил. — 1992. — 96 с.
3. Коротков Э.Н. Педагогические основы развития интеллектуальных качеств офицеров: Дис... канд. пед. наук. 13.00.04. — М.: ВПА, 1973. — 184 с.
4. Телегина Э.Д. Мотивация в структуре мыслительной деятельности // Искусственный интеллект и психология / Под ред. О.К.Тихомирова.— М.: 1976.— С.73.
5. Тихомиров О.К. Познавательная потребность // Проблемы формирования социогенных потребностей / Под ред. Ш.Н. Чхартишвили, Н.И. Сарджвеладзе. — Тбилиси, 1974. — С. 102-105.
6. Сисоева С.О. Педагогічні технології, проблеми, пошуки, перспективи, впровадження. // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2002. — № 6. — С. 15–26.

Валерій РАЙКО, Ольга МИСЕЧКО

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті визначено особливості формування правової культури в офіцерського складу Державної прикордонної служби України, які представлено у якості недоліків, їх причин та труднощів зазначеного процесу. Вивчення досвіду роботи, що є в НАДПСУ свідчить про наявність широких можливостей для формування правової культури курсантів, але ці можливості використовуються не повністю внаслідок недостатньо розробленої теорії цієї проблеми.

Військовослужбовці Державної прикордонної служби України (ДПСУ) завдання із забезпечення національних економічних і воєнних інтересів України на державному кордоні виконують за умов безперервних спроб організованих злочинних угруповань протиправно переміщувати через кордон нелегальних мігрантів, зброю, боеприпаси, наркотики, предмети контрабанди та провадити інші злочинні дії, які здебільшого характеризувалися наполегливістю і зухвалістю.

Події, що засвідчили ескалацію терористичних проявів у світі, зумовили суттєве нарощування зусиль в охороні державного кордону з метою завчасної протидії прогнозованому збільшенню незаконної міграції з регіонів бойових дій та можливому використанню екстремістськими організаціями як легальних, так і нелегальних каналів для переміщення через кордон терористів і засобів диверсій. За цих умов підтримання у персоналу ДПСУ законності і правопорядку стало вирішальним чинником ефективного та якісного її функціонування.

Військова організація завжди була, є і буде частиною суспільства, тому все, що характеризує його культуру поширюється і на військові формування. Негативні чинники, про які часто повідомляють засоби масової інформації та які виносяться на різні політичні рівні, безпосередньо впливають на формування правової культури в курсантів-прикордонників.

Разом з тим у військових вищих навчальних закладах (ВВНЗ) існують особливості, що впливають на сутність і зміст формування правової культури майбутніх офіцерів прикордонної служби нашої держави.

Випускники Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького (далі — НАДПСУ) — це офіцери, які безпосередньо здійснюють керівництво прикордонними частинами та підрозділами, займаються навчанням і вихованням підлеглих. Правова культура завжди займала і займає важливе місце в їх діяльності. В сучасних умовах ці функції значно розширюються та ускладнюються, що висуває більш високі вимоги до правової культури офіцерів-прикордонників.

У статті 49 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України зафіксовано, що “військовослужбовці повинні постійно бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь, захищати свою й поважати гідність інших людей”. Стаття 50 цього ж статуту вказує, що “відносини між військовослужбовцями повинні ґрунтуватися на взаємній повазі”. “Військовослужбовці повинні бути ввічливими у спілкуванні з іншими особами, виявляти особливу увагу до осіб похилого віку, жінок і дітей, поступатись їм місцем у громадському транспорті, сприяти захистові честі й гідності громадян, додержанню громадського порядку” [4, 18–19]. Щодо цивільного населення виконання вказаних вимог є важливим життєвим принципом офіцера високої правової культури.

У наказі голови ДПСУ “Про удосконалення роботи щодо забезпечення правопорядку та дисципліни в Державній прикордонній службі України” від 30 грудня 2005 року вказується, що “забезпечення правопорядку та дисципліни в органах та підрозділах Державної прикордонної служби України є одним з пріоритетних напрямів діяльності всіх ланок керівництва” [2, 1].

Проблема формування правової культури в офіцерського складу ДПСУ не була предметом спеціального дослідження. Недостатня теоретична розробка цієї проблеми в педагогічно-психологічній літературі, потреба вдосконалення навчально-виховного процесу, зокрема щодо розвитку правової культури у офіцерів-прикордонників, дала можливість сформулювати *мету статті*, як визначення особливостей формування правової культури в офіцерів ДПСУ.

У рамках дослідження у ДПСУ в 2001-2002 рр. проведено пошуковий експеримент, який передбачав:

- контент-аналіз керівних документів ДПСУ (наказів, директив);
- індивідуальні бесіди з командуванням факультетів, кафедр, професорсько-викладацьким складом, офіцерами підрозділів, курсантами НАДПСУ;
- опитування, анкетування, інтерв'ювання різних категорій вихователів, викладачів і курсантів;
- аналіз результатів формування правової культури у курсантів різними категоріями вихователів і командуванням факультетів [3, 79].

Як свідчать результати практичної діяльності різних категорій вихователів і командування факультетів, робота з формування правової культури у майбутніх офіцерів-прикордонників ведеться на недостатньому рівні та не відповідає вимогам, які ставляться перед нею на сучасному етапі розвитку ДПСУ. Більшу увагу на цю роботу звертає науково-педагогічний склад, значно меншу — начальники факультетів та командири навчальних підрозділів академії. Пояснюється це тим, що останні недостатньо підготовлені щодо такої роботи, слабо володіють знаннями, вміннями й навичками правового виховання.

Це певною мірою негативно впливає на ставлення курсантів до формування власної правової культури. За даними анкетування виявлено, що курсанти I–II курсів мало часу приділяють своєму правовому вдосконаленню. Переоцінка ролі останнього відбувається, як правило, після стажування на кордоні, коли курсанти на практиці бачать та усвідомлюють значення правової культури у службовій діяльності командира. На III курсі вказаний процес набуває прискорення, оскільки формується мотиваційна сторона цього виду діяльності в становленні майбутнього офіцера.

Треба звернути увагу на те, що в НАДПСУ є певний потенціал та умови для вирішення проблеми формування правової культури у курсантів, але на практиці вони реалізуються недостатньо через відсутність чіткої системи роботи стосовно цього. Крім того, необхідно враховувати також об'єктивні і суб'єктивні труднощі та протиріччя, які впливають на ефективність формування правової культури.

Аналіз відзивів на випускників НАДПСУ свідчить, що значна їх частина недостатньо підготовлена до роботи з особовим складом. Відзначаються наступні типові недоліки: відсутність інтересу до виховної роботи з підлеглими; поверхневі психолого-педагогічні та методичні знання; труднощі у проведенні індивідуальної виховної роботи; невміння зміцнювати військову дисципліну.

Як показало дослідження, основними причинами такого становища є:

- традиційна недооцінка необхідності формування правової культури у курсантів-прикордонників;
- відсутність в НАДПСУ системи формування правової культури у різних категорій військовослужбовців;
- слабка орієнтація курсантів на роботу щодо підвищення рівня своєї правової культури.

Особливістю правової культури майбутнього офіцера-прикордонника є тісний взаємозв'язок моральної та правової сторін вимог, які висуваються до нього. Багато моральних за своїм змістом правил практично зведені до вимог статутів і присяги, тобто закріплені юридично.

Аналіз результатів пошукового експерименту дав можливість визначити кілька груп труднощів процесу формування правової культури у курсантів-прикордонників.

Перша пов'язана з рівнем розвитку правової культури у курсантів. До цієї групи віднесено:

- низький рівень розвитку правових знань у курсантів як важливої складової правової культури, причому це різною мірою стосується курсантів I та IV курсів;
- слабе використання можливостей НАДПСУ із стимулювання діяльності курсантів щодо розвитку та вдосконалення правової культури;
- недостатньо сформовані загальнолюдські якості курсантів, які обумовлені впливом сімейного виховання чи деструктивно спрямованими мікрогрупами в суспільстві;
- слабка практична спрямованість діяльності, відсутність конкретних рекомендацій щодо формування правової культури та її вдосконалення;
- недостатнє розуміння сутності самовиховання у формуванні правової культури майбутнього офіцера.

Друга група труднощів пов'язана із суб'єктом діяльності щодо формування у курсантів правової культури — командуванням факультетів і науково-педагогічним складом НАДПСУ. До вказаної групи віднесено:

1) слабе усвідомлення командним складом факультетів академії своєї ролі в процесі формування у курсантів правової культури. 79% із 342 респондентів в індивідуальних бесідах визнали, що нерідко навіть деякі офіцери недооцінюють значення рівня своєї правової культури (манера спілкування, статутні відносини з підлеглими і т. д.);

2) труднощі в організації процесу формування правової культури у курсантів-прикордонників. Основними серед них є:

- невисокий рівень спрямованості навчально-виховного процесу в академії на формування у курсантів правових і духовних якостей;
- недостатня орієнтація діяльності різних категорій науково-педагогічного та командного складу на вирішення цього важливого завдання;
- відсутність спеціальної програми діяльності з формування правової культури у курсантів, що гальмує роботу командного та науково-педагогічного складу;
- необхідність відпрацювання єдиної системи діяльності науково-педагогічного складу та командирів підрозділів щодо вдосконалення правової культури курсантів.

Існує третя група труднощів, обумовлених процесами, що відбуваються у макро-соціальному середовищі. До неї належать:

- падіння престижу професії офіцера в суспільстві;
- недостатнє відпрацювання системи соціального захисту військовослужбовців;
- недоліки у побутовому облаштуванні курсантів та організації їхнього дозвілля.

В результаті пошукового експерименту визначені причини труднощів формування правової культури курсантів. До них віднесено:

- відсутність в організації навчально-виховного процесу в НАДПСУ системи формування у курсантів правової культури;

- недостатнє залучення курсантів до активної культурно-масової діяльності, а також недостатнє використання можливостей культурних закладів міста й області для формування загальної культури майбутніх офіцерів;
- слабе використання можливостей військового стажування на кордоні в інтересах формування правової культури курсантів;
- недостатнє врахування думок, настроїв та пропозицій курсантів з боку їх командирів.

Аналіз труднощів у роботі щодо формування правової культури курсантів дозволив визначити протиріччя цього процесу. Це протиріччя між:

- вимогами до професійної компетенції майбутнього офіцера як вихователя своїх підлеглих та рівнем сформованості у нього правової культури;
- прагненням підвищити рівень своєї правової культури та падінням престижу служби на кордоні;
- економічними, соціальними та політичними умовами, що дуже швидко змінюються, та впливом цих умов на життєдіяльність ДПСУ.

Вказані труднощі і протиріччя характеризують особливості формування правової культури курсантів, тому лише їх успішне вирішення створить можливості для розвитку досліджуваного процесу.

Отже, в усіх ланках НАДПСУ є розуміння необхідності вдосконалення формування правової культури майбутніх офіцерів, прагнення надати йому більш організованого та цілеспрямованого характеру. Більшість командирів підрозділів і викладачів беруть участь у реалізації завдань формування правової культури курсантів. Важливою тенденцією цього процесу є прагнення вирішити його у межах правового виховання курсантів, звертаючи увагу на формування в них загальнолюдських якостей.

Інтерв'ювання, проведене з курсантами та офіцерами після військового стажування, показує, що в діяльності молодих офіцерів на кордоні суперечливим чином поєднуються невизначеність і понаднормативність, які посилюється в деяких випадках екстремальністю і постійним ризиком. Службова діяльність за таких умов, стійка емоційна напруга нерідко призводять до специфічних проявів професійних відхилень.

Професійні відхилення проявляються на наступних рівнях — потребнісно-мотиваційному, функціональному, комунікативному. В першому випадку мова йде про зниження емоційної стійкості як домінуючої характеристики в структурі особистості, другому — про зниження рівня її працездатності, а в третьому — про втрату вміння цілеспрямованої взаємодії з навколишнім середовищем.

Підвищення рівня криміналізації повсякденних соціально-економічних відносин, зростання правового нігілізму, падіння рівня моральності населення, в тому числі військовослужбовців, негативно впливає на стан справ у військових підрозділах ДПСУ. Невіра в можливість права як ефективного способу впорядкування і гармонізації суспільних стосунків відіграє роль психологічного захисту (своєрідного внутрішнього виправдання) в ситуаціях відчуження від цілей необхідної діяльності і переорієнтації певної частини молодих офіцерів на досягнення власного матеріального добробуту, що є прямим порушенням права і закону. В результаті цього в офіцера-прикордонника формується байдужість до оперативно-службових завдань, що, відповідно, стає вирішальною умовою (психологічним аспектом) внутрішньої байдужості, спонукає його до виконання дій, які суперечать правовому статусу і моральному характеру службової діяльності.

Вказане відчуження породжує в офіцерів службову пасивність, нігілістичне ставлення до таких моральних категорій, як професійний обов'язок, честь, непідкупність, відданість присязі. Економічні фактори є не лише причиною відпливу кадрів з ДПСУ, їхню внутрішньої капітуляції, а й чинником, який полегшує їх ангажування криміналітетом, корумпування й інші форми службової зради та злочину.

На формування в період навчання в НАДПСУ морально-професійної свідомості і почуттів курсантів, відхилення в моральній відповідальності, правовій поведінці молодих офіцерів у процесі оперативно-службової діяльності впливають різні внутрішні та зовнішні порядки.

Зовнішні — це недоліки системи політичної та соціально-економічної організації нашого суспільства. Існування ж внутрішніх чинників базується на вадах ДПСУ, що відображають негативні традиції, перекручені стереотипи мислення, які виникають при проходженні служби.

Вивчення впливу психологічних чинників, породжуваних специфікою прикордонної служби, дозволили виявити, що основними мотивами правопорушень під час виконання оперативно-службових завдань є наступні:

- офіцером керує неправильно зрозуміле почуття обов'язку та інтересів служби;
- світоглядні і моральні переконання офіцера стають для нього визначальним чинником, а вимоги професії і посади — другорядними;
- офіцером керує прагнення максимально використати свої владні повноваження, владу над людьми.

Загалом в основі низької службової дисципліни офіцерів лежить не недостатній професіоналізм, а низька правова культура. Часто стверджується, що в ДПСУ службова діяльність настільки регламентована законами, статутами, наказами, інструкціями, що для моральності не залишається місця. Думка ця глибоко помилкова.

По-перше, всі документи правового характеру орієнтовані на оптимальний рівень оперативно-службової діяльності офіцера-прикордонника. На цій підставі начальник може вимагати від нього лише виконання своїх безпосередніх обов'язків. Все, що офіцер не тільки повинен, а й може виконати, визначається велінням совісті, тобто рівнем його вихованості, правової культури.

По-друге, всі директивні документи не містять однозначних рішень для будь-якої ситуації, а лише приписують обмежувальні рамки, в яких рішення повинні бути прийняті. Рамки ці бувають настільки широкі, що залежно від рівня сформованості правової культури, моральності і вихованості офіцера ситуація, що виникла, може бути вирішена тактовно, гуманно і формально-бюрократично, без приниження гідності людей, залучених в неї.

По-третє, коли у військовому колективі починають переважати негативні тенденції, то необхідно враховувати, що будь-якому злочину передують відхилення в свідомості військовослужбовця, створення в нього на світоглядному рівні аморальних настанов. Якщо подібні настанови починають розглядатись як нормальні, це врешті-решт призводить до правової деградації офіцера і колективу.

Отже, вивчення досвіду роботи НАДПСУ свідчить про наявність широких можливостей для формування правової культури курсантів, однак ці можливості не використовуються повністю внаслідок недостатньо розробленої теорії вказаної проблеми.

У формуванні правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників важливо виховувати вищі правові почуття особистості, які би регулювали поведінку (відповідальність, чесність, справедливість тощо), інакше головним її регулятором стануть прості емоції (гнів, упередженість, страх та інші), що спричиняють переважну негативну ситуацію.

Таким чином, на шляху України до правової держави необхідно переосмислити погляд, що існував раніше, на роль права у суспільному житті. Стосовно держави і права домінуюча роль має залишатися за правом, усі державні органи та їх службовці повинні безумовно підкорятися законам, які діють. Право має стати могутнім демократичним чинником, що охоплює всі сфери життя нашого суспільства. Нові юридичні та моральні механізми повинні гарантувати кожній особистості реальне здійснення і захист її невід'ємних людських прав. Високий правовий статус особистості загалом має стати відправною точкою формування нової правової культури офіцера-прикордонника зокрема.

Для вирішення проблеми поліпшення якості професійної підготовки офіцерів ДПСУ необхідно істотно активізувати дослідження процесу формування правової культури персоналу цієї служби у професійній діяльності із застосуванням сучасних педагогічних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крук С. Л., Казьмірчук С. О. Особливості процесу формування моральної культури у курсантів-прикордонників // Збірник наукових праць. — Хмельницький: Вид-во Національної академії ПВУ, 2002. — № 20. — Ч II. — С. 131–135.

2. Наказ голови Державної прикордонної служби України “Про удосконалення роботи щодо забезпечення правопорядку та дисципліни в Державній прикордонній службі України” від 30 грудня 2005 року № 1030. — К., 2005. — 16 с.
3. Основи педагогічних досліджень: Навч. посібник / О. П. Рудницька, А. Г. Болгарський, Т. Ю. Свистельнікова. — К.: Експрес, 1998. — 143 с.
4. Статути Збройних Сил України. — К.: Варта, 1999. — 535 с.

Олег БОГДАНЮК

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-КІНОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто проблему формування готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності. Подана модель формування такої готовності, яка включає: мету; педагогічні умови; компоненти готовності (мотиваційно-вольовий, оцінювальний, психофізіологічний, пізнавально-операційний); критерії (формування позитивної мотивації, наявність глибоких і міцних знань, розвиток професійних якостей); рівні готовності (креативний, активно-пошуковий, реконструктивний, репродуктивний); результат.

Сьогодні, як ніколи, Україна потребує підвищення рівня готовності випускників кінологів ВВНЗ до майбутньої професійної діяльності. Процес підготовки майбутніх кінологів потребує вдосконалення в напрямку розвитку у випускників професійно важливих якостей.

Готовність майбутнього кінолога виконувати свої професійні обов'язки поєднана із загальною високою культурою та грамотністю, сприятиме подальшому ефективному просуванню у професійній діяльності. А це є однією з передумов якісного і професійного виконання завдань, які постають перед офіцером у повсякденній роботі.

У педагогічному процесі ВВНЗ переважає інформативний бік навчання. Хоча, на нашу думку, недооцінка процесуальної складової навчання призводить до того, що випускники-кінологи не завжди повною мірою можуть виконувати висококваліфіковано професійні функції та завдання. Як стверджує Л. Кондрашова, “складність реформування процесу навчання у вищій школі полягає в тому, щоб замінити інформативно-описовий підхід на змістовно-процесуальний, при якому студент стає суб'єктом власної освіти й професійного становлення” [3, 11].

Аналіз літератури з питань діяльності (Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, О. Леонтєв, С. Рубінштейн) доводить, що формування готовності передують будь-якому виду діяльності. Тому, *метою статті* є визначення умов підвищення ефективності навчальної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Розглядаючи поняття “готовність”, ми виходили з того, що “розвиток особистості - це процес становлення та формування під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання” [5, 44].

Готовність як психологічний аспект М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Пономаренко визначають як стан та психологічний настрій особистості з її переконаннями, мотивацією та налаштованістю на виконання певного виду діяльності у поєднанні з інтелектуальними й вольовими якостями, поглядами й установками, знаннями й уміннями, поглядами та внутрішніми установками. У працях зазначених учених психологічна готовність розглядається як необхідна передумова цілеспрямованої і результативної діяльності особистості та трактується у двох аспектах: як психологічний стан (тимчасова, ситуативна готовність) і як характеристика особистості (стійка, тривала готовність). У поєднанні з діяльністю зазначені автори під готовністю розуміють “активно-діяльнісний стан особистості, що відображає зміст завдання, яке поставлене, і умови майбутнього його виконання” [2, 31].

С. Кубицький визначає професійну готовність як спрямованість особистості, що передбачає потреби, переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, вміння, установки [4, 7].

У нашому дослідженні формування готовності до професійної діяльності майбутніх кінологів розглядаємо з позиції системного аналізу, коли професійна діяльність майбутніх кінологів розуміється як цілісний об'єкт дослідження. При цьому увага приділяється не